

فصلنامه الکترونیکی پژوهش‌های حقوقی قانون‌یار

License Number: 80025 Article Cod: 2018Y2N5A2 ISSN-E: 6452-2588

تحلیل و تفسیر دعاوی مرتبط با بیمه شخص ثالث در حقوق موضوعه ایران

(تاریخ دریافت ۱۳۹۷/۱۱/۱۵، تاریخ تصویب ۱۳۹۸/۰۲/۲۰)

مصطفی جواهری

چکیده

بالا بودن تعداد تصادفات رانندگی در کشور موجب گردیده که بیمه‌ی شخص ثالث از بالاترین میزان اهمیت در میان رشته‌های بیمه‌ای برخوردار باشد. مهم‌ترین قانونی که در حال حاضر بر این مقوله‌ی پر اهمیت حکومت می‌کند قانون اصلاح قانون بیمه‌ی اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه‌ی موتوری زمینی می‌باشد. قانون جدید تحولاتی قابل توجه نسبت به قانون سابق داشته و جنبه‌های حمایت از اشخاص ثالث (زیان‌دیدگان) را افزایش داده است. گسترش مصادیق اشخاص ثالث و کاهش موارد خارج از قلمرو بیمه، از جمله این تحولات است. در عین حال برخی از ابهامات مانند عدم تعیین مبنای مسئولیت دارنده در قانون جدید مشاهده می‌شود. در تحقیق حاضر تلاش شده است ضمن تحلیل مهم‌ترین تحولات قانون جدید نسبت به قانون سابق، راه‌حلی نیز برای رفع ابهامات آن ارائه گردد. هم‌چنین از آن‌جا که مهم‌ترین هدف این قانون حمایت از اشخاص زیان‌دیده در حوادث رانندگی است و نیز بدین علت که این مهم صورت نمی‌پذیرد مگر با جبران خسارت آنها، لذا نحوه‌ی جبران خسارت و شرایط لازم برای این امر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این نوشتار ضمن بررسی بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه و معرفی مفاهیم، شرایط و آثار آن، به بیان نحوه جبران خسارت از اشخاص زیان‌دیده بر اساس این بیمه پرداخته است.

واژگان کلیدی: بیمه شخص ثالث، شرایط جبران خسارت، حوادث رانندگی، وسایل

نقلیه، صندوق تأمین خسارت‌های بدنی

بخش اول : کلیات

تعریف و سابقه تاریخی بیمه‌ی شخص ثالث نقش بسزایی در شناخت و آشنایی با این نوع بیمه ایفاء می‌کند. از سوی دیگر شناخت مفاهیم مرتبط با آن از جمله مفهوم شخص ثالث، دارنده و وسیله‌ی نقلیه برای مطالعه‌ی جامع و کامل آن ضروری به نظر می‌رسد. زندگی، سلامت و دارائی افراد همواره در معرض حوادث و بلایا قرار دارد. بیم از خسارات ناشی از این حوادث، انسان‌ها را به مقابله و تمهید راه‌های پیش‌گیری و جبران خسارت‌های احتمالی فراخوانده و در طول حیات بشری متناسب با نحوه‌ی زندگی و ساختار اجتماعی، وسایل و ابزار مختلفی به این منظور به کار گرفته شده است. از میان اشکال گوناگون مبارزه و رویارویی با پیامد زیانبار پیش‌آمدها و خطرها، نهاد بیمه نقشی کارساز در ایجاد تعامل و آرامش اقتصادی و مالی زندگی آدمیان دارد. بیمه را باید زاده‌ی مقتضیات و نیازهای زندگی شهرنشین نوین بشری دانست. در این نهاد، جمعی که خود را در معرض وقوع حوادث و خسارات می‌بینند، برای رهایی از آثار این رویدادهای نامطلوب، صندوق مالی ای را ایجاد نموده که هر یک از اعضا مبلغی را پرداخت می‌نمایند تا در صورت وقوع حادثه و تحمل خسارت توسط هریک از اعضای این جمع، از محل نقود جمع شده در صندوق از عضو زیان‌دیده رفع خسارت شود.^۱ در فرهنگ معین بیمه چنین تعریف شده است: "عملی است که اشخاص با پرداخت وجهی، قراردادی منعقد می‌کنند که در صورتی که موضوع بیمه گذاشته شده، به نحوی از انحاء در مخاطره افتد، شرکت بیمه از عهده‌ی خسارت برآید."^۲ ماده‌ی یک قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶ نیز در تعریف بیمه چنین بیان می‌دارد:

" بیمه عقدی است که به موجب آن یک طرف تعهد می‌کند در ازاء پرداخت وجه یا وجهی از طرف دیگر در صورت وقوع یا بروز حادثه خسارت وارده بر او را جبران نموده یا وجه معینی پردازد." ایراد تعریف مذکور در قانون این است که ماهیت تعاونی و مکانیسم فنی

۱. بابایی، ایرج، ۱۳۸۶، حقوق بیمه، انتشارات سمت، چاپ ششم، ص ۵.

۲. معین، محمد، ۱۳۷۸، فرهنگ معین، انتشارات امیر کبیر، چاپ چهاردهم، ص ۶۳۳.

و ضوابط آماری بیمه را منعکس نمی‌کند، در حالی که حرفه‌ی بیمه‌گری، سازمان دادن به تعاون و همپاری اشخاص در معرض خطر به منظور جبران خسارت‌ها و تأمین سرمایه‌ی لازم است.^۱ به همین جهت عده‌ای از نویسندگان سعی در ارائه‌ی تعریفی جامع‌تر از بیمه نموده‌اند. بر اساس این تعریف بیمه عبارت از عملی است که بر پایه‌ی آن مؤسسه‌ی بیمه‌گر، اشخاصی را که بر اثر خطرها و حوادث احتمالی ممکن است زیان ببینند، در ازای دریافت حق بیمه و به منظور جبران خسارت، گردآوری می‌نماید و مجموعه خطرهایی را مطابق موازین آماری به عهده می‌گیرد.^۲ در عرف جهانی رشته‌های گوناگون بیمه‌ی بازرگانی را به طور معمول بر حسب تکنیک و طبیعت و یا بر اساس موضوع آنها بخش بندی می‌کنند. در تقسیم بندی متکی بر تکنیک و سرشت عملیات، بیمه‌ها را با بیمه‌های غرامتی و بیمه‌های تشکیل سرمایه تقسیم بندی می‌کنند. بر این اساس انواع بیمه‌های اموال و مسئولیت مدنی جزء بیمه‌های غرامتی (خسارتی) و انواع بیمه‌های عمر جزء و بیمه‌ای تشکیل سرمایه (سرمایه‌ای) می‌باشند.^۳ اما در تقسیم بندی بر اساس موضوع، بیمه‌ها را به سه رشته بیمه‌های اموال، بیمه‌های اشخاص و بیمه‌های مسئولیت مدنی دسته‌بندی می‌کنند.^۴ در ایران نیز به موجب قانون اداری امور شرکت‌هایی بیمه مصوب ۱۳۶۷ رشته‌های گوناگون بیمه شامل سه رشته‌ی فوق می‌باشند. در بیمه‌های اموال موضوع بیمه شامل هر مال عینی است. این بیمه که قدیمی‌ترین نوع بیمه است با بیمه‌های دریایی آغاز شد و تحول آن در قرن هفده و هجده میلادی در مورد بیمه‌های حوادث و آتش سوزی بوده است.^۵ بیمه‌های اموال در حال حاضر عمدتاً در قالب‌های بیمه بدنه اتومبیل، بیمه آتش سوزی، سرقت و ... ارائه می‌گردد. در بیمه‌های اشخاص موضوع بیمه عبارت است از حیات یا سلامت شخص انسان. بیمه‌های اشخاص را به سه دسته

۱. محمدی، محمد مهدی، ۱۳۸۵، حقوق بیمه مسئولیت و شخص ثالث، انتشارات میزان، چاپ اول، ص ۶۱.

۲. محمود صالحی، جانعلی، ۱۳۷۲، حقوق زیان‌دیدگان و بیمه شخص ثالث، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ص ۵۷.

۳. محمدی، همان، ص ۶۲.

۴. کریمی، آیت، ۱۳۷۴، کلیات بیمه، بیمه مرکزی ایران، چاپ اول، ص ۲۱.

۵. معزی، جعفر، ۱۳۸۶، حقوق بیمه شخص ثالث با تأکید بر شروط ضمن عقد، انتشارات آوند اندیشه، چاپ اول، ص ۳۲.

عمده تقسیم کرده اند. بیمه های عمر، بیمه های حوادث و بیمه های بیماری^۱. یکی دیگر از انواع بیمه که امروز با توجه به نوع زندگی و ضرورت های اجتماعی در میان مردم متداول گردیده، بیمه ی مسئولیت مدنی است. اصولاً هر شخصی ممکن است به سبب انجام عملی یا خودداری از انجام عملی موجب زیان شخص دیگر و ملزم به جبران خسارت از وی گردد. در این حالت عمدتاً در دارایی مسئول حادثه نقصانی پدید می آید و از طرف دیگر زیان دیده مستحق دریافت زیان، ممکن است با عدم توانایی زیان زننده در جبران خسارت مواجه گردد. به همین جهت است که معمولاً اشخاص مسئولیت خود را نزد شرکت بیمه ای بیمه می نمایند.^۲ در تعریف بیمه ی مسئولیت عده ای چنین بیان کرده اند: قراردادی است که به موجب آن بیمه گر در برابر حق بیمه تعهد می کند، در صورت تحقق مسئولیت بیمه گذار خسارت وارده از سوی او یا خسارت وارد بر او را جبران سازد.^۳ در این تعریف از زیان دیده و تعهد بیمه گر در مقابل او، سخن به میان نیامده است. با این وجود نمی توان آن را ناقص شمرد. زیرا بیمه گر قصد ندارد در قبال پرداخت حق بیمه در برابر شخص ثالث متعهد شود. بلکه متعهد اصلی بیمه گر در مقابل بیمه در این است که در صورت تحقق خسارت از سوی او، آن را جبران نماید. نکته ای که باید به آن توجه شود، این است که بر اساس بیمه ی مسئولیت مدنی تنها خسارت - هایی جبران خواهند شد که از خطا و تقصیر غیر عمدی بیمه گذار باشند. بنابراین خسارت های عمدی و یا ناشی از ارتکاب جرم را نمی توان بیمه نمود. بیمه های مسئولیت مدنی به پیروی از انواع مسئولیت های مدنی ناشی از فعل اشخاص، متنوع و گوناگون اند. در واقع هر کس بنا به نوع فعالیتی که دارد ممکن است به گونه ای بر اثر وقوع حادثه یا خطر، موجب زیان دیگری شود و مطابق قانون ملزم به جبران خسارت گردد. تنوع و گوناگونی بیمه های مسئولیت مدنی به

۱. ابراهیمی، محمد حسین، ۱۳۷۵، بیمه تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام، انتشارات کویر، چاپ اول، ص ۱۷.

۲. کریمی، آیت، ۱۳۷۷، بیمه اموال و مسئولیت، دانشکده امور اقتصادی، چاپ دوم، ص ۲۸.

۳. کاتوزیان، ناصر: محسن، ایزانلو، ۱۳۸۷، الزام های خارج از قرارداد، مسئولیت مدنی، ج ۳، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ

حدی است که پاره‌ای از نویسندگان برای آن ۲۴ نوع ذکر کرده‌اند.^۱ یکی از مهم‌ترین بیمه‌های مسئولیت مدنی بیمه‌ی مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه‌ی موتوری زمینی در مقابل شخص ثالث است. حقوق مربوط به عبور و مرور وسایل نقلیه‌ی موتوری زمینی و قواعد حاکم بر حوادثی که در این وسایل به بار می‌آید یکی از مشکلات نظام‌های حقوقی است و هدف آن‌ها چاره‌جویی برای درد مشترکی است که هم از حیث کمیت حوادث و هم از نظر برآوردهای اقتصادی گوی سبقت را در مقایسه با سایر خسارات ربوده است. چنان که بر اساس آمار در سال ۲۰۰۶ دنیا شاهد حداقل ۳۰۰۰ نفر تلفات حوادث ترافیکی جهانی در روز معادل ۱/۲ میلیون نفر تلفات در سال بوده و در کنار این حجم تلفات ۵۰ میلیون نفر مجروح حوادث ترافیکی در سال نیز وجود دارند.^۲

بخش دوم: ماهیت، مبانی و اصول حاکم بر بیمه شخص ثالث

از تاریخ تصویب بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی ۱۳۴۷ تاکنون، مسأله ماهیت و چستی بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه مورد مناقشه بوده است. عده‌ای آن را تعهد به نفع شخص ثالث دانستند و عده‌ای آن را قراردادی میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار دانسته که شخص ثالث از آن متنفع می‌شود.

بند اول: ماهیت و مبانی بیمه شخص ثالث

یکی از مواردی که در اینجا به آن خواهیم پرداخت بررسی ماهیت بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه است. از سوی دیگر از دیرباز اصولی برای بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه مطرح شده است که دقت در آن‌ها برای شناسایی بهتر این نوع بیمه ضرورت دارد. در بررسی ماهیت قرارداد بیمه اجباری به این سؤال مهم پاسخ خواهیم داد که آیا این قرارداد حاوی نوعی تعهد به نفع شخص ثالث است یا خیر؟ در پاسخ به این سؤال از

۱. کریمی، آیت، همان، ص ۴۲.

۲. نیکزاد، میرفاضل، ۱۳۸۶، سوانح ترافیکی کشور و خسارات ناشی از آن، پلیس راهنمایی و رانندگی ناجا، چاپ اول،

بدو تصویب قانون بیمه اجباری ۱۳۴۷ تا امروز دو دیدگاه عمومی حقوقی وجود داشته است دیدگاهی که این قرارداد را استثنائی بر قاعده‌ی نسبی بودن اثر قراردادها دانسته و آن را نوعی تعهد به نفع شخص ثالث می‌داند و دیدگاهی دیگر که آن را تعهدی میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار می‌داند و زیان‌دیده را تنها به عنوان منتفع از قرارداد میان طرفین اصلی می‌نگرد. آن دسته از اندیشمندان که معتقدند قرارداد بیمه اجباری، تعهد به نفع شخص ثالث است^۱، برای اثبات ادعای خود چنین استدلال می‌کنند: از آن‌جا که به طور اصولی، تحول و دگرگونی بنیادی شرایط اقتصادی و اجتماعی موجب دگرگونی مناسبت‌ها و پیوندهای حقوقی افراد جامعه می‌شود، راه حل‌ها و قواعد حقوقی ناگزیر می‌باید با مصالح ژرف ساختی جامعه هماهنگ و همگام شوند. در واقع گسترش فعالیت‌های تولیدی و اقتصادی و بایستگی و ضرورت تسهیل و سرعت بخشیدن به معاملات بازرگانی (اصل سرعت گردش ثروت‌ها و خدمات)، دولت‌ها را به سمت یافتن راه‌حل‌های حقوقی متناسب با شرایط جدید جامعه کشانیده است. به همین دلیل، نمونه‌هایی از قراردادهای جدید تهیه و عرضه شده است تا با توجه به شرایط موجود در جامعه در برگیرنده مصالح افراد باشند و نسبت به افراد خارج از قرارداد نیز مؤثر واقع شوند.^۲ اینان معتقدند که خروج تعهد به سود ثالث از حالت استثنایی همزمان با تحولات اقتصادی و اجتماعی، تحولی در حقوق ایران است که با تصویب قانون بیمه اجباری ۱۳۴۷ به صورت یک اصل و قاعده حقوقی درآمده است. مهم‌ترین دلیلی که پیروان این نظر را به خویش معطوف ساخته است را باید در حق مراجعه مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر جستجو کرد. به عقیده اینان از آنجا که مهم‌ترین اثر تعهد به نفع شخص ثالث، حق مراجعه مستقیم ذی‌نفع به متعهد قرارداد اصلی است^۳ پس در این جا نیز با توجه به چنین حقی برای زیان‌دیده، با نوعی تعهد به نفع

^۱ محمودصالحی، جانعلی، حقوق بیمه، ص ۲۶۵، محمدجعفر لنگرودی، ۱۳۷۵ دایره‌المعارف: حقوق مدنی و تجارت، انتشارات مشعل آزادی، چاپ اول، ص ۶۷۵.

^۲ محمودصالحی، جانعلی، مفهوم ثالث و نقش بیمه در تحول حقوق ایران، ص ۱۱

^۳ درودیان، حسن‌علی، جزوه درسی حقوق مدنی ۴، ص ۱۹۰

شخص ثالث مواجهیم^۱ در مقابل این دیدگاه، عده‌ای از حقوقدانان بر این عقیده‌اند که قرارداد بیمه اجباری در ارتباط با زیان دیده حادثه تعهد به نفع شخص ثالث محسوب نمی‌گردد. بلکه قراردادی است میان بیمه گر و بیمه گزار، زیان دیده تحت شرایطی می‌تواند از این قرارداد منتفع شود.^۲ برای توضیح این مسأله لازم است متذکر شویم که اصولاً در قرارداد بیمه اجباری، با دو نمونه از اشخاص ثالث مواجهیم: (۱) شخص ثالث بیمه شده (۲) شخص ثالث زیان دیده

بنابراین برای بررسی ماهیت قرارداد بیمه اجباری، بایستی این قرارداد را در ارتباط با هر یک از این اشخاص ثالث به صورت جداگانه مورد بررسی و تحلیل قرار دهیم:

بند دوم: ماهیت قرارداد بیمه اجباری در ارتباط با شخص ثالث بیمه شده

آنچه مسلم است در قرارداد بیمه اجباری، بیمه گذار همواره بیمه شده نمی‌باشد. چنان که در این قرارداد ممکن است بیمه گذار، دارنده وسیله نقلیه و یا مالک آن باشد، در حالی که بیمه شده، راننده وسیله نقلیه باشد. در حقوق ایران تا پیش از تصویب قانون جدید بیمه اجباری، تعهد بیمه گر مبنی بر جبران خسارت به سود راننده ایجاد نمی‌شد. اما با وجود این بر اساس قانون بیمه اجباری ۱۳۴۷ مسئولیت مدنی دارنده با رانندگی شخص دیگر از بین نمی‌رفت و در هر حال دارنده مسئول خسارت‌هایی بود که از این رهگذر به اشخاص ثالث وارد می‌شد. مسئولیت دارنده و به تبع آن بیمه گر در این فرض به خاطر شمول تعهد قرارداد بیمه اجباری به مسئولیت راننده نبوده، بلکه به دلیل گستردگی مسئولیت دارنده (بیمه گذار) بر اساس ماده ۱ قانون بیمه اجباری سابق در برابر زیان دیدگان حوادث رانندگی بود. لذا در زمان حکومت قانون سابق، قرارداد بیمه اجباری در ارتباط با راننده، یک تعهد به نفع شخص ثالث محسوب نمی‌شد.^۳ این یکی از ایرادات اساسی قانون سابق بود که تحت پوشش بیمه بودن مسئولیت راننده (در فرضی که غیر از دارنده و بیمه گر بود) را تصریح نکرده بود و همین امر موجب

^۱ محمود صالحی، جانعلی، مفهوم ثالث و نقش بیمه در تحول حقوق ایران، ص ۱۳

^۲ کریمی، آیت، بیمه اموال و مسئولیت، ص ۲۹۸

^۳ کاتوزیان، ناصر، ایزانلو، محسن، بیمه مسئولیت مدنی، ص ۹

گردیده بود تا برخی دادگاه‌ها به استناد اثر نسبی عقد، مسئولیت او را تحت پوشش ندانند.^۱ از آنجا که راننده نمی‌تواند برای شخص خود جدا از وسیله نقلیه معین، بیمه شخص ثالث تهیه نماید، نامنصفانه بودن این نتیجه بیش‌تر روشن می‌شود. اما به موجب تبصره ۲ ماده ۱ قانون اصلاح قانون بیمه اجباری این نقیصه بر طرف شده است و قرارداد بیمه اجباری مسئولیت راننده را نیز تحت پوشش قرار داده است. این تبصره چنین بیان می‌کند:

«مسئولیت دارنده وسیله نقلیه مانع از مسئولیت شخصی که حادثه منسوب به فعل یا ترک فعل او است نمی‌باشد در هر حال خسارت وارده از محل بیمه نامه مسبب حادثه پرداخت می‌گردد.» شمول مسئولیت راننده تحت قرارداد بیمه اجباری از تبصره ماده ۲ قانون جدید نیز قابل برداشت است. بر اساس این تبصره: «خسارت وارد به زیان‌دیده در هر حال از محل بیمه نامه وسیله نقلیه مسبب حادثه پرداخت می‌شود.» بنابراین بر اساس قانون جدید کافی است وسیله نقلیه موضوع بیمه نامه مسبب حادثه بوده باشد، تا تعهد بیمه‌گر در جبران خسارت زیان‌دیدگان آن حادثه فعلیت یابد. با توجه به مطالب فوق و با عنایت به تغییرات مثبتی که به موجب قانون جدید در ساختار بیمه اجباری بوجود آمد، می‌توان قائل به این عقیده بود که در حال حاضر قرارداد بیمه اجباری در رابطه با راننده، یک تعهد به نفع شخص ثالث محسوب می‌شود. زیرا وی که نه در انعقاد قرارداد بیمه نقشی داشته و نه تعهدی مبنی بر پرداخت حق بیمه به بیمه‌گر بر دوش کشیده است، در صورت وقوع حادثه رانندگی از مزایای این قرارداد برخوردار می‌شود.

بند سوم: ماهیت قرارداد بیمه اجباری در ارتباط با شخص ثالث زیان‌دیده

چنان‌که پیش‌تر بیان شد، به اعتقاد عده‌ای از حقوق‌دانان قرارداد بیمه اجباری در ارتباط با شخص ثالث زیان‌دیده یک تعهد به نفع شخص ثالث محسوب می‌شود.^۲ اما باید توجه داشت

۱. عابدپور، محمود، ۱۳۸۵، رویه قضایی از مفهوم دارنده در قانون بیمه اجباری شخص ثالث، ماهنامه تازه‌های جهان بیمه، ش ۹۸، ص ۱۸.

۲. محمودصالحی، جانعلی، حقوق بیمه، ص ۲۵۶، جعفری لنگرودی، محمدجعفر، دایره‌المعارف حقوق مدنی و تجارت،

که تحلیل حق زیان‌دیده در برابر بیمه‌گر به تعهد به نفع شخص ثالث درست نیست زیرا بیمه‌گر در قرارداد بیمه اجباری قصد متعهد شدن در برابر ثالث را ندارد. اگرچه شخص ثالث زیان‌دیده از این قرارداد به گونه‌ای منتفع می‌شود ولی طرف مستقیم تعهد نیست.^۱ توضیح این که تعهد به نفع شخص ثالث، یک تعهد تابع قرارداد اصلی است و از این تابعیت چنین نتیجه می‌شود که در صورتی شخص ثالث از آن سودی برد که دو طرف به صداقت قصد ایجاد تعهد به نفع او را کرده باشند یا تراضی بر این مبنا قرار گیرد و کافی نیست که تعهد یکی از دو طرف قابلیت سود رسانی به دیگری را داشته باشد. به بیان دیگر سودی که به شخص ثالث می‌رسد باید هدف قرارداد باشد نه اثر ساده آن.^۲ در قرارداد بیمه اجباری نیز بیمه‌گر به طور مستقیم قصد متعهد شدن در برابر ثالث زیان‌دیده را ندارد. لذا در ارتباط با وی نمی‌توان قرارداد مزبور را تعهد بنفع شخص ثالث توجیه کرد. هر چند که زیان‌دیده از رهگذر این قرارداد منتفع شده و زیان‌های وارد به خویش را جبران نماید. گفتیم که مهم‌ترین دلیلی که حقوق‌دانان علاقمند به تعبیر قرارداد بیمه اجباری به عنوان تعهد به نفع شخص ثالث، به آن استناد می‌کنند، حق مراجعه مستقیم زیان‌دیده بر بیمه‌گر است. در حالی که اگر این قرارداد حاوی تعهد به نفع شخص ثالث نباشد، علی‌القاعده زیان‌دیده نباید حق مراجعه مستقیم به بیمه‌گر را داشته باشد.^۳ در پاسخ به این ایراد باید چنین گفت: که گاه قطع نظر از مفاد تراضی، قانونگذار به دلیل ارتباط نزدیک دو طلب به طلبکاری حق می‌دهد که به مدیون بدهکار خود به طور مستقیم رجوع کند. چنان‌که در قانون بیمه اجباری، به شخص ثالث که از فعالیت اتومبیل صدمه دیده است حق داده شده که به بیمه‌گر مسبب حادثه رجوع کند، در حالی که طرف قرارداد بیمه‌دارنده است، نه شخص زیان‌دیده.^۴ این امر ضمن این که جنبه‌ی کاملاً استثنائی دارد و بر اساس نظم

۱. کاتوزیان، ناصر، ایزائلو، محسن، بیمه مسئولیت مدنی، ص ۸

۲. کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، ج ۳، ص ۳۷۷

۳. خدابخشی، عبدالله، ۱۳۸۴، دعوی مستقیم (رجوع زیان‌دیده به بیمه‌گر)، مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۸، ص ۲۴.

۴. محمود صالحی، جانعلی، مفهوم ثالث و نقش بیمه در تحول حقوق ایران، ص ۱۱.

عمومی و بنا به درخواست قانونگذار ایجاد شده است، موجب تغییر ماهیت قرارداد بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه و تبدیل آن به نفع شخص ثالث نمی‌شود.

بخش سوم: آیین دعوا و شیوه جبران خسارت

در صورت بروز حادثه رانندگی در شرایط عادی، شخص ثالث زیان دیده می‌تواند در چهارچوب بیمه‌ی اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه، به بیمه‌گر مراجعه و زیان‌های وارد به خود را از او مطالبه کند. بدیهی است، بیمه‌گر پس از جبران خسارت زیان دیده، قادر به رجوع به مسبب اصلی حادثه و دریافت آنچه پرداخته است، خواهد بود. اما گاه ممکن است قرارداد بیمه‌ای در کار نباشد و یا در صورت وجود چنین قراردادی، امکان بهره‌مندی زیان دیده از آن به دلایلی از جمله، بطلان یا فسخ یا تعلیق آن و یا ناشناس ماندن عامل زیان، وجود نداشته باشد. در این شرایط فوق‌العاده، جبران خسارت زیان‌دیدگان، از طریق طرح‌های تکمیلی، از جمله صندوق تأمین خسارت‌های بدنی، صورت گیرد.

بند اول: جبران خسارت در شرایط عادی

در چهارچوب بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه، جبران خسارت زیان دیدگان، بر عهده‌ی بیمه‌گر مسئول حادثه است. گفتار اول این مبحث به این موضوع اختصاص یافته است. مسئول اصلی پرداخت خسارت بر اساس بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه، بیمه‌گر است. در این گفتار شیوه رجوع به او، برای دریافت زیان‌های بدنی و مالی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. به بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه نباید تنها به عنوان یک قرارداد میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار نگریست بلکه باید هدف اصلی آن، که همانا حمایت از زیان‌دیدگان حوادث ناشی از رانندگی است را مدنظر داشت. زیرا در اثر بروز حوادث رانندگی است که مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه در برابر اشخاص ثالث شکل می‌گیرد و در این هنگام بیمه‌گر مطابق تعهدات مندرج در قرارداد بیمه، مسئولیت مذکور را پوشش می‌دهد. بنابراین در بیمه اجباری از یک سو حق مستقیم و خاصی برای ثالث بوجود می‌آید که بر اساس آن می‌تواند به بیمه‌گر رجوع کرده و خسارت خود را دریافت دارد و از

سوی دیگر واقعیت آن است که مسئول اصلی پرداخت خسارت، بیمه‌گر خواهد بود و بیمه‌گذار صرفاً طریقی برای ایجاد رابطه میان زیان‌دیده و بیمه‌گر است.^۱ در زمان اعتبار قانون بیمه اجباری ۱۳۴۷ امکان رجوع مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر از مواد ۵ و ۶ آن قانون قابل استنباط بود. چراکه در ماده ۶ آمده بود: «بیمه‌گر ملزم به جبران کلیه خسارات وارده به اشخاص ثالث خواهد بود». بنابراین تکلیف قانونی بیمه‌گر به جبران خسارت اشخاص ثالث ایجاب می‌نمود که این اشخاص حق مراجعه مستقیم به وی را داشته باشند. و ماده ۵ چنین بیان می‌داشت: «در مورد عمد راننده در ایجاد حادثه یا در صورت که راننده فاقد گواهینامه رانندگی باشد، شرکت بیمه پس از پرداخت خسارت زیان‌دیده می‌تواند برای استرداد وجوه پرداخت شده به شخصی که موجب خسارت شده مراجعه نماید». این ماده نیز به حق مراجعه مستقیم ثالث به بیمه‌گر اشاره دارد. چراکه بر اساس آن بیمه‌گر مکلف به جبران خسارت اشخاص ثالث حتی در صورت عمد و یا فقدان گواهینامه راننده وسیله نقلیه شده بود. از آنجا که در بسیاری از موارد راننده وسیله نقلیه همان بیمه‌گذار است. لذا حکم این ماده ناظر به حق مراجعه مستقیم ثالث به بیمه‌گر بود، چون اگر ثالث به بیمه‌گذاری که موجب بروز خسارت شده است از همان ابتدا مراجعه و خسارت خود را دریافت نماید، دیگر حق رجوع به بیمه‌گر او را نخواهد داشت. همان‌گونه که ملاحظه شد قانون بیمه اجباری ۱۳۴۷ در مواد ۵ و ۶ خود به صورت تلویحی حق مراجعه مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر را پیش‌بینی کرده بود. ولی با این وجود دادگاه‌ها از پذیرش چنین دعوایی به دلیل اصلی نسبی بودن اثر قراردادها و فقدان سمت زیان‌دیده امتناع می‌کردند. قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ از این حیث دچار تحول مثبتی شده است. چرا که به موجب این قانون علاوه بر ماده ۵ که بیمه‌گر را ملزم به جبران خسارت‌های وارد شده به اشخاص ثالث تا حد مذکور در بیمه‌نامه نموده است در ماده ۱۴ به صراحت حق مراجعه مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر را بیان کرده است. بر اساس این ماده: «اشخاص ثالث زیان‌دیده حق دارند با ارائه مدارک لازم برای دریافت خسارت به طور مستقیم حسب مورد به شرکت

^۱ خدابخشی، عبدالله، پیوند قرارداد بیمه‌ای و حقوق حوادث رانندگی، ص ۱۸۹

بیمه یا صندوق تأمین خسارت‌های مدنی مراجعه نمایند.» بنابراین در حال حاضر نسبت به امکان اقامه دعوی مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر بر اساس قرارداد بیمه اجباری هیچ تردیدی وجود ندارد. چراکه امکان مراجعه مستقیم به بیمه‌گر، بدون این که امکان اقامه دعوا علیه وی وجود داشته باشد فاقد هرگونه ارزش و اعتبار است. در حقوق فرانسه ماده ۳-۱۲۴ قانون بیمه ۱۹۷۶ امکان اقامه دعوی مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر را پیش‌بینی کرده است. یعنی در آن کشور اثر بیمه اجباری آن است که پس از حادثه زیان بار، زیان‌دیده می‌تواند مستقیماً علیه شرکت بیمه طرح دعوا کند و خواستار جبران خود شود.^۱ در حقوق انگلیس بر اساس مواد ۱۵۱ تا ۱۵۴ از قانون حمل و نقل جاده‌ای مصوب ۱۳۸۸ امکان مراجعه مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر پیش‌بینی شده است. و در پی اثبات مسئولیت بیمه‌گذار در مقابل زیان‌دیده نزد مراجع صالح، زیان‌دیده می‌تواند برای دریافت خسارت به بیمه‌گر او مراجعه نماید.^۲ همان‌گونه که بیان شد ماده ۱۴ قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۸۷ امکان رجوع مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر را به صراحت پذیرفته است. حال سؤال این است که وجود چنین حقی برای زیان‌دیده چه آثار و منافعی در پی دارد؟ پاسخ به این سؤال را می‌تواند در چند بند خلاصه کرد:

اولاً: همان‌گونه که می‌دانیم خسارت‌های بدنی که عمده خسارات ناشی از حوادث رانندگی را در بر می‌گیرند، در قالب دیه تعیین شده از سوی محاکم جبران می‌گردند. و پرداخت دیه بر اساس قانون مجازات اسلامی در صدمات عمد، شبه عمد و خطای محض به ترتیب ۲، ۱ و ۳ سال مهلت دارد. لذا در صورت مراجعه زیان‌دیده به مسئول حادثه، محکوم‌علیه می‌تواند با استناد به مهلت‌های مذکور حقوق زیان‌دیده را با مشکل مواجه کرده و خسارت‌های وارد به او

^۱ غمامی، مجید، تحول حقوق فرانسه در زمینه حوادث رانندگی، ص ۲۰۶

^۲ عبدی مصباح، یونس، ۱۳۸۵، بیمه شخص ثالث در حقوق انگلستان، ماهنامه جهان بیمه، ش ۱۰۴، ص ۶

را با تأخیر جبران کند. ولی امکان رجوع مستقیم به بیمه‌گر و اجرای تعهدات شرکت بیمه مقابل زیان‌دیده، باعث پرداخت فوری دیه و پایان یافتن نزاع می‌گردد.^۱

ثانیاً: در صورتی که امکان دعوای مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر وجود نداشته باشد، در فرض فوت مقصر حادثه رانندگی که غالباً بیمه‌گذار است، وضعیت زیان‌دیده بسیار دشوار می‌گردد. زیرا حکم قطعی مبنی بر پرداخت دیه کمکی به او نمی‌کند و باید وراثت محکوم علیه با اثبات پذیرش ترکه و سایر مسائل مربوط به آن مخاطب اجرا قرار گیرند. در حالیکه با امکان اقامه‌ی دعوی مستقیم علیه بیمه‌گر که حاضر و مشخص است و دسترسی به او همواره امکان‌پذیر است، وضعیت زیان‌دیده در حالت بهتری قرار می‌گیرد و هدف نهایی قانون بیمه اجباری که همانا جبران کامل خسارت‌های ناشی از حوادث رانندگی می‌باشد آسان‌تر برآورده می‌شود.^۲ نتیجه عملی حق رجوع مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر را باید در عدم قابلیت استناد ایرادات مربوط به روابط میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار، نسبت به زیان‌دیده مطالعه کرد. توضیح اینکه اگرچه بر اساس اصل آزادی قراردادی بیمه‌گر و بیمه‌گذار می‌توانند شرایط مربوط به قرارداد بیمه اجباری را در رابطه خود تعدیل نمایند مثلاً با استفاده از شروط ساقط‌کننده یا محدود کننده، تعهد بیمه‌گر را در جبران خسارت مشروط به شرایطی کنند اما احتمالاً به مقصود قانونگذار در اجباری کردن بیمه در جهت حمایت از حقوق اشخاص ثالث، مانع از استناد این محدودیت‌ها و ایرادات در برابر اشخاص زیان‌دیده می‌گردد.^۳ از این حیث قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ دچار نقص و تعارض آشکاری است.

توضیح این‌که اگرچه بر اساس ماده ۵ این قانون، بیمه‌گر به نحو آمرانه‌ای مکلف به جبران خسارت‌های وارده به اشخاص ثالث شده است و مستفاد از آن این است که توافق بین بیمه‌گر

^۱ خدابخشی، عبدالله، عابدین‌زاده شهری، نیره، ۱۳۸۷، نقش بیمه در حل و فصل دعوای کیفری، مجله الهیات و حقوق، ش

۲۸، ص ۱۰۳

^۲ خدابخشی، عبدالله، ۱۳۸۴، دعوای مستقیم و رجوع زیان‌دیده به بیمه‌گر، مجله پژوهش‌های حقوقی، ش ۸، ص ۱۸۳

^۳ ایزانلو، محسن، نظام جبران خسارت در بیمه مسئولیت مدنی، ص ۲۶۴

و بیمه‌گذار مبنی بر محدود کردن قلمرو تعهد بیمه‌گر از لحاظ نوع یا میزان تعهد در برابر اشخاص ثالث قابل استناد نیست و همچنین بر اساس ماده ۶ قانون فوق‌الذکر که مقرر می‌کند حتی در صورت عمد یا مستی یا اختلال در هشیاری یا فقدان گواهینامه بیمه‌گذار، بیمه‌گر باید خسارت اشخاص ثالث را جبران کند و قادر به استناد این ایرادات در برابر آن‌ها نمی‌باشد، با وضع ماده ۱۰ این حکم منطقی با چالش روبرو شده و حقوق زیان‌دیده با خطر مواجه شده است. بر اساس این ماده "به منظور حمایت از زیان‌دیدگان حوادث رانندگی، خسارت‌های بدنی وارد به اشخاص ثالث که به علت فقدان یا انقضای بیمه‌نامه، بطلان قرارداد بیمه، تعلیق تأمین بیمه‌گر، فرار کردن و یا شناخته نشدن مسئول حادثه و یا ورشکستگی بیمه‌گر قابل پرداخت نباشند یا بطور کلی خسارت‌های بدنی خارج از شرایط بیمه‌نامه (به استناد موارد مصرح در ماده ۷) توسط صندوق مستقلی به نام صندوق تأمین خسارت‌های بدنی پرداخت خواهد شد." همان‌گونه که مشهود است طبق مستنبط از ماده ۱۰ قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ طرفین می‌توانند شرط کنند که بیمه‌گر در صورتی که بیمه‌گذار حادثه را در اثر شرایطی خاص ایجاد کرده باشد، مسئولیت ندارد و این ایراد در برابر شخص ثالث نیز قابلیت استناد داشته باشد. بنابراین ماده ۱۰ قانون بیمه اجباری در آن بخش که شروط استثناء‌کننده و محدودکننده تعهد بیمه‌گر را در برابر اشخاص ثالث قابل استناد می‌داند با فلسفه قانون مزبور و سایر مواد آن مطابقت و هماهنگی نداشته و ضرورت بازنگری و تجدیدنظر در مفاد آن را ایجاب می‌نماید. نکته‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد این است که مراجعه مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر یک حق است که قانونگذار بر اساس ماده ۱۴ قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ برای وی در نظر گرفته است. بدیهی است این حق مانع از رجوع زیان‌دیده به بیمه‌گذار که مسئول بروز حادثه است، نمی‌باشد.^۱ در واقع زیان‌دیده می‌تواند بر اساس قواعد عام مسئولیت مدنی علیه مسئول بروز حادثه و خسارت اقامه دعوا کرده و بر آن زیان‌های وارده به خویش را از او مطالعه کند. یکی از مهم‌ترین مزایای قانون جدید تکلیف دادگاه به دعوت بیمه‌گر در رسیدگی

۱. بابایی، ایرج، حقوق بیمه، ص ۱۸۹

به دعوی زیان‌دیده علیه بیمه‌گذار است. ماده ۲۲ قانون جدید در این خصوص بیان می‌دارد: " محاکم قضایی مکلفند در رسیدگی به دعاوی مربوط به حوادث رانندگی حسب مورد شرکت بیمه ذی‌ربط یا صندوق تأمین خسارت‌های بدنی را جهت ارائه نظرات و مستندات خود دعوت نمایند و پس از ختم دادرسی یک نسخه از رأی صادره را به آنها ابلاغ کنند." این ماده ضرورت آگاهی بیمه‌گران از دعاوی حوادث رانندگی را نشان می‌دهد و هدف از وضع آن دفاع از حقوق بیمه‌گران می‌باشد. چرا که در اثر تجربه ثابت شده است هر بار که راننده مقصر حادثه بیمه است از پذیرش تقصیر خود و اقرار به آن امتناع نمی‌کند. بنابراین عدم حضور بیمه‌گر در جلسه دادرسی باعث محکوم شدن بیمه‌گذار و در نهایت متضرر شدن بیمه‌گر می‌شود. پس با گنجاندن این ماده در قانون جدید و پیش‌بینی امکان حضور بیمه‌گر در دعاوی مربوط به حوادث رانندگی امکان تبانی، صحنه‌سازی و کلاهبردای‌های بیمه‌ای تا حد زیادی از بین می‌رود.^۱ و از حقوق بیمه‌گران بدین نحو صیانت به عمل می‌آید. به علاوه ماده ۲۲ قانون بیمه اجباری برای بیمه‌گذار و زیان‌دیده نیز حاوی مزایایی است چرا که هرگاه متعاقباً بر اساس رأی صادره در این دادرسی علیه بیمه‌گر اقامه دعوا نمایند امکان اعتراض ثالث بیمه‌گر به چنین حکمی وجود ندارد زیرا او در دادرسی حضور داشته و در حکم وارد ثالث است و لذا حق اعتراض او زایل می‌گردد. بنابراین به نظر می‌رسد بیمه‌گر همانند اصحاب دعوی اصلی، حق تجدیدنظرخواهی از رأی صادره را داشته باشد. ضرورت ابلاغ رأی به وی مؤید این برداشت می‌باشد.^۲ لازم به ذکر است که دعوی مذکور در این ماده اعم و از دعوی مدنی و کیفری می‌باشد. ماده ۵ قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ در این خصوص بیان می‌دارد:

" بیمه‌گر ملزم به جبران خسارت‌های وارد شده به اشخاص ثالث تا حد مذکور در بیمه‌نامه خواهد بود. در حوادث رانندگی منجر به جرح یا فوت که به استناد گزارش کارشناس تصادفات راهنمایی و رانندگی با پلیس راه علت اصلی وقوع تصادفات یکی از تخلفات

^۱ خدابخشی، عبدالله، پیوند قواعد بیمه‌ای و حقوق حوادث رانندگی، ص ۱۸۹

^۲ ایزانلو، محسن، نقد و تحلیل قانون اصلاح بیمه اجباری، ص ۵۰

رانندگی حادثه‌ساز باشد بیمه‌گر موظف است خسارت زیان‌دیده را بدون هیچ شرطی پرداخت نماید". بر اساس تبصره این ماده "مصادیق و عناوین تخلفات رانندگی حادثه‌ساز به پیشنهاد وزیر کشور و تصویب هیئت وزیران مشخص می‌شود." همان‌گونه که ملاحظه می‌شود بر اساس ماده ۵ قانون جدید بیمه‌گر مکلف شده است تا در حوادث رانندگی منجر به خسارت‌های بدنی که به استناد گزارش کارشناس تصادفات راهنمایی و رانندگی یا پلیس راه علت وقوع تصادف، یکی از تخلفات رانندگی حادثه‌ساز باشد، خسارت زیان‌دیده را بدون هیچ قید و شرطی پرداخت کند. علت وضع چنین حکمی این است که در صورتی که علت وقوع حادثه تخلف رانندگی حادثه‌ساز است، احتمال مسئولیت دارنده بسیار قوی است. لذا بیمه‌گر نمی‌تواند به بهانه امکان عدم مسئولیت دارنده از پرداخت زیان اشخاص ثالث امتناع نماید. بدیهی است شیوه نگارش ماده ۵ و لحن آمرانه آن که بیمه‌گر را مکلف به جبران خسارت از زیان‌دیده بدون هیچ قید و شرطی نموده است مؤید این مطلب است که وی نمی‌تواند جبران خسارت را منوط به تحصیل حکم دادگاه توسط زیان‌دیده علیه مسئول حادثه نماید. این بدان معناست که عبارت "بدون هیچ قید و شرطی" حکم دادگاه مبنی بر محکومیت بیمه‌گذار را نیز در بر می‌گیرد. یعنی بیمه‌گر در صورت بروز خسارت جانی بر اثر تخلفات رانندگی حادثه‌ساز حتی بدون نیاز به حکم دادگاه باید خسارت‌های وارده به اشخاص ثالث را جبران نماید.

بند دوم: موارد حق رجوع بیمه‌گر و شرایط حاکم بر آن‌ها

همان‌گونه که پیش‌تر بیان شد، بر اساس مواد مختلف قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ از جمله مواد ۵ و ۱۴ این قانون بیمه‌گر موظف به جبران خسارت‌های وارده به اشخاص زیان‌دیده می‌باشد و هم اوست که می‌بایست بر اساس قرارداد بیمه اجباری بار نهایی جبران این خسارات را تحمل کند. با این وجود ممکن است در مواردی بیمه‌گر حق داشته باشد برای آنچه که به زیان دیده پرداخته است به اشخاص دیگر رجوع کند. در این گفتار به بررسی این موارد و شرایط حاکم بر آن‌ها خواهیم پرداخت. بر اساس قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ بیمه‌گر در دو دسته از موارد حق رجوع به مسئول حادثه را دارا می‌باشد. ماده ۶ قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ چنین بیان می‌دارد:

"در صورت اثبات عمد راننده در ایجاد حادثه توسط مراجع قضایی و یا رانندگی در حالت مستی یا استعمال مواد مخدر یا روانگردان مؤثر در وقوع حادثه، یا در صورتی که راننده مسبب فاقد گواهینامه رانندگی باشد یا گواهینامه او متناسب با نوع وسیله نقلیه نباشد، شرکت بیمه موظف است بدون أخذ تضمین، خسارت زیان‌دیده را پرداخت نموده و پس از آن می‌تواند به قائم‌مقامی زیان‌دیده از طریق مراجع قانونی برای استرداد تمام یا بخشی از وجوه پرداخت شده به شخصی که موجب خسارت شده است مراجعه نماید." همان‌گونه که ملاحظه می‌شود ماده ۶ قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ استثنائات پوشش بیمه اجباری را بر می‌شمرد، چرا که بر اساس قواعد عمومی، پوشش بیمه می‌تواند منوط به تحقق شرایطی باشد که خارج از آن، تعهد بیمه‌گر منتفی خواهد شود.^۱ اما از سوی دیگر چنان‌که در قسمت دعوای مستقیم گفته شد، نتیجه‌ی عملی امکان رجوع مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر این است که برخی از ایراداتی که بیمه‌گر در مقابل بیمه‌گذار دارد، در مقابل زیان‌دیده قابل استناد نیستند. در این صورت بر خلاف موارد معمول در بیمه مسئولیت که بیمه‌گر بار نهایی جبران خسارت را متحمل می‌شود، مسئولیت نهایی بر عهده‌ی بیمه‌گذار مستقر می‌شود.^۲ بنابراین ملاحظات است که ماده ۶ قانون جدید در رابطه بیمه‌گر با زیان‌دیده او را از استناد به استثنائات پوشش بیمه مذکور در این ماده ممنوع ساخته و مکلف به جبران خسارت‌های به وجود آمده کرده است اما در رابطه بیمه‌گر با بیمه‌گذار، از آنجا که در خصوص استثنائات مذکور در ماده فوق هیچ تعهدی بر عهده بیمه‌گر وجود ندارد، به وی حق داده شده است تا پس از پرداخت خسارت، به بیمه‌گذار مسئول حادثه رجوع نماید. ذکر این نکته در این خصوص الزامی است که بر اساس ماده ۶ که به تصریح بیان می‌دارد بیمه‌گر باید به شخصی که موجب خسارت شده است رجوع نماید، رجوع به بیمه‌گذار در صورتی مجاز خواهد بود که وی مباشر مصادیق مذکور در ماده باشد. بنابراین در صورتی که راننده شخصی غیر از بیمه‌گذار باشد و در اثر انجام یکی از مصادیق مذکور در ماده ۶ موجبات ایجاد خسارت به شخص ثالث را فراهم آورد، بیمه‌گر پس

^۱. بابایی، ایرج، حقوق بیمه، ص ۲۲۶

^۲. کاتوزیان، ناصر، ایزانلو، محسن، بیمه مسئولیت مدنی، ص ۳۶۸

از جبران خسارت، باید به او و نه به بیمه‌گذار برای آنچه که پرداخته است مراجعه نماید.^۱ مبنای رجوع بیمه‌گر به بیمه‌گذار را باید بر اساس اصل جانشینی که یکی از اصول اساسی حقوق بیمه است توجیه نمود. اصل جانشینی حاوی حقی است که بر اساس آن فردی در جای دیگر قرار می‌گیرد تا خودش کلیه حقوق آن شخص و ابزار اجرای آن حقوق را به دست آورد.^۲ بنابراین اصل بیمه‌گری که علی‌رغم میل خود ناچار از پرداخت دین بیمه‌گذار شده است، در رجوع به او قائم مقام زیان‌دیده می‌شود. بر اساس ماده ۶ قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ بیمه‌گر در ۳ مورد می‌تواند پس از جبران خسارت‌های وارد به اشخاص ثالث، به مسئول حادثه مراجعه نماید:

الف) عمد راننده در ایجاد حادثه: در توجیه رجوع بیمه‌گر در صورت عمد راننده باید گفت اساس عقد بیمه بر پوشش خطر احتمالی است و همان‌گونه که شرط عدم مسئولیت به تقصیرهای غیر عمدی اختصاصی دارد هیچ‌کس نمی‌تواند خسارت‌هایی که بطور عمد به دیگران وارد می‌کند را بیمه نماید. زیرا شرط عدم مسئولیت در خسارت‌های عمدی یا بیمه آن به نظم عمومی لطمه می‌زند و اضرار به دیگران را آزاد می‌کند.^۳

بنابراین قانون‌گذار در جهت حمایت از زیان‌دیدگان حوادث رانندگی ابتدا بیمه‌گر را موظف به جبران خسارت کرده ولی حق رجوع به راننده را برای وی محفوظ نگاه داشته است.

ب) رانندگی در حال مستی یا استعمال مواد مخدر یا روانگردان مؤثر در وقوع حادثه: ماده ۵ قانون بیمه اجباری ۱۳۴۷ به این مورد تصریح نکرده بود. بنابراین افزودن این مورد به استثنائات پوشش بیمه‌ای از نکات مثبت قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ است. دلیل امکان رجوع بیمه‌گر به راننده‌ای که تحت شرایط فوق مبادرت به رانندگی می‌نماید. کاملاً روشن است. در واقع از آنجا که در حال مستی یا استعمال مواد مخدر و روانگردان راننده فاقد تمرکز فکری و دماغی لازم برای هدایت و کنترل وسیله نقلیه می‌باشد، امکان بروز سانحه بسیار زیاد شده و آن را از

^۱ ایرج بابایی، حقوق بیمه، ۲۲۷

^۲ پاول، آلن، بیمه‌های مسئولیت، ص ۱۹۹

^۳ امامی، محمد، نگاهی به قانون بیمه شخص ثالث و آرای دادگستری، ص ۴۶

حالت احتمالی خارج می‌کند، لذا طبیعی است که بیمه‌گر مسئولیت بیمه‌گذار را با لحاظ این شرایط پوشش ندهد. اما همان‌گونه که پیش‌تر نیز بیان شد، به حکم ماده ۶ قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷، بیمه‌گر نمی‌تواند به این ایراد در برابر زیان دیده استناد کند، بلکه تنها پس از جبران خسارت وی، حقوق رجوع به مسبب حادثه را به دست می‌آورد.

ج) فاقد گواهینامه بودن راننده مسئول حادثه: اجازه تردد با وسایل نقلیه موتوری زمینی نیازمند اخذ مجوز از مقام اداری صالح است. این اجازه در قابل سندی موسوم به پروانه ظاهر می‌شود. پروانه حکمی است که طبق آن مقام صلاحیت‌دار اداری به شخص یا اشخاص معین اجازه می‌دهد تا اعمال معینی انجام دهند. مانند پروانه رانندگی.

باید توجه داشت که استعمال اصطلاحاتی نظیر گواهینامه‌ی رانندگی صحیح نیست بلکه پروانه رانندگی صحیح است.^۱ مبنای حقوقی این مورد آن است که شرط ضمن عقد یا متعارف میان بیمه‌گر و بیمه‌گذار این بوده است که فردی با اتومبیل رانندگی کند که پروانه‌ی مناسب داشته باشد و به قوانین و علائم رانندگی آگاه باشد. این مورد خود حاوی ۲ فرض است: یک فرض آن که راننده اصولاً فاقد پروانه رانندگی باشد و فرض دیگر آن که راننده پروانه رانندگی دارد منتهای مراتب این پروانه متناسب با وسیله نقلیه‌ای که موجب بروز حادثه شده است، نمی‌باشد. بر اساس ماده ۶ در هر دوی این فرض، بیمه‌گر پس از جبران خسارت زیان‌دیده، حق مراجعه به بیمه‌گذار برای دریافت آنچه که پرداخت است را دارا می‌باشد. به نظر می‌رسد که باید به ماده ۶ قانون جدید مورد دیگری نیز اضافه می‌شد و آن خسارت وارده به اشخاص ثالث توسط متصرفین غیر مجاز وسیله نقلیه می‌باشد. اگرچه این نتیجه در وضع کنونی بدون تصریح و بر مبنای قواعد عمومی قابل پذیرش است. همان‌گونه که پیش‌تر بیان شد بر اساس تبصره ۲ ماده ۱ قانون جدید "در هر حال خسارت وارده از محل بیمه‌نامه وسیله نقلیه مسبب حادثه پرداخت می‌گردد" این راه حل که تضمینی در جهت حمایت از حقوق زیان‌دیدگان حوادث رانندگی است عقد بیمه را بیش از آنکه وابسته به شخص نماید به عین

۱. انصاری، ولی‌الله، ۱۳۷۰، کلیات حقوق قراردادهای اداری، انتشارات حقوقدان، چاپ اول، ص ۳۴

وابسته کرده و با آن پیوند می‌زند. کافی است وسیله نقلیه‌ای که موضوع بیمه‌نامه است سبب وقوع حادثه باشد^۱ تا تعهد بیمه‌گر به جبران خسارت صورت عملی به خود گیرد، خواه راننده این وسیله راننده مجاز و قانونی باشد، خواه غاصب و متصرف غیر قانونی. دارندگان وسیله نقلیه برای عدم رویارویی با خسارات غیر قابل پیش‌بینی و کلان، اقدام به انعقاد قرارداد بیمه اجباری در جهت پوشش دادن مسئولیت خود می‌کنند اما استفاده از این شیوه آنها را از اِعمال مراقبت لازم و احتیاط در جلوگیری از بروز خطر باز می‌دارد. چرا که وقتی شخص در موقعیتی قرار گیرد که صرف نظر از تقصیر یا عدم تقصیر مسئول قلمداد شود و از سوی دیگر مسئولیت خود را بیمه شده ببیند نیازی به حفظ اقدامات ایمنی احساس نمی‌کند. نتیجه این إهمال، افزایش حوادث زیان‌بار بوده و جون واهمه‌ای از طرح دعوا و تحمل خسارت در میان نیست، هیچ سعی‌ای در جلب رضایت زیان‌دیدگان نیز به عمل نمی‌آید.^۲ حتی فراتر از این دارندگان این-گونه وسایل حاضر به قبول مسئولیت مستقیم خود در مبنی بر لزوم پرداخت خسارت به زیان‌دیده نیستند و بلافاصله ادعا دارند خسارت را بیمه باید پرداخت کند.^۳ بنابر همین ملاحظات و انتقادات لازم بود تمهیدی به کار برده شود تا ضمن اینکه وسیله جبران خسارت فراهم شود انگیزه بی‌مبالاتی و خودسری را در زمینه حوادث رانندگی کاهش دهد. این راه‌حل در ماده ۵ قانون جدید به این هدف لحاظ گردیده است تا در برخی از حوادث زیان‌بار که در آنها راننده مرتکب نوعی تقصیر سنگین و بی‌احتیاطی بزرگ شده است، درصدی از خسارت را خود به عنوان مسئول بروز حادثه بر عهده گیرد. و بیمه‌گر این اختیار را داشته باشد تا پس از جبران کامل زیان اشخاص ثالث برای بازیافت قسمتی از آنچه که پرداخته، به وی حق رجوع داشته باشد. بر اساس ماده ۵ قانون جدید: «... در حوادث رانندگی منجر به جرح یا فوت که به استناد گزارش راهنمایی و رانندگی یا پلیس راه علت اصلی وقوع تصادف یکی از تخلفات

۱. ایزانلو، محسن، نقد و تحلیل قانون اصلاح بیمه اجباری، ص ۴۴

۲. کاتوزیان، ناصر، مسئولیت خاص دارنده اتومبیل، ص ۱۸

۳. بابایی، ایرج، ۱۳۸۰، مسئولیت بدنی و بیمه، مجله پژوهش حقوق و سیاست دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه

رانندگی حادثه‌ساز باشد بیمه‌گر موظف است خسارت زیان‌دیده را بدون هیچ شرطی پرداخت نماید و پس از آن می‌تواند جهت بازیافت یک درصد (۱٪) از خسارت‌های بدنی و دو درصد (۲٪) از خسارت‌های مالی پرداخت شده به مسبب حادثه مراجعه نماید... بنابراین در صورتی که بر اساس گزارش کارشناس راهنمایی و رانندگی علت اصلی وقوع حادثه در حوادث رانندگی منجر به جرح یا فوت، یکی از تخلفات رانندگی حادثه‌ساز باشد، بیمه‌گر می‌تواند پس از جبران کامل خسارت اشخاص زیان‌دیده برای بازیافت یک درصد از آنچه به عنوان خسارت بدنی و دو درصد از آنچه به عنوان خسارت مالی به آن اشخاص پرداخته است، به مسئول بروز حادثه مراجعه نماید. سؤالی که در این رابطه به نظر می‌رسد این است که آیا تحمیل بخشی از خسارت بر اساس ماده ۵ قانون جدید همان فرانشیز است؟ منظور از فرانشیز خسارات جزئی یا درصدی از خسارت است که در پوشش بیمه قرار نمی‌گیرد و به عهده خود بیمه‌گذار باقی می‌ماند. به عبارت دیگر می‌توان گفت در فرانشیز بیمه‌گر کف تعهد خود را معین می‌سازد. فرانشیز یا اختیاری است که در آن بیمه‌گر قصد دارد با درج شرط در ضمن عقد خود را از جبران خسارت جزئی معاف کند که از موضوع بحث ما خارج است و یا اجباری است، که هدف از آن این است که خود بیمه‌گذار عهده‌دار بخش باقی مانده خسارت شود و نتواند آن را نزد بیمه‌گر دیگری بیمه کند. علت این امر هم وادار کردن بیمه‌گذار به جلوگیری از ورود خسارت است.^۱ عده‌ای از نویسندگان معتقدند که ضمانت اجرای مذکور در ماده ۵ قانون جدید فرانشیز نمی‌باشد بلکه تمهیدی است که قانونگذار در جهت تنبیه رانندگان متخلف و بی‌احتیاط در نظر گرفته است و در این راه چنین استدلال کرده‌اند که اولاً فرانشیز قابل حذف است و طرفین می‌توانند با پرداخت حق بیمه اضافه، بیمه‌گر را متعهد سازند و ثانیاً هدف از وضع فرانشیز حفظ حقوق بیمه‌گر و رویکرد اقتصادی است نه پیشگیری از وقوع حوادث رانندگی.^۲ به نظر می‌رسد نویسندگان مزبور به تفاوت میان فرانشیز اختیاری و اجباری توجه نداشته است. استدلال‌های فوق که بطور کلی در خصوص فرانشیز اختیاری

^۱ کاتوزیان، ناصر، ایزانلو، محسن، بیمه مسئولیت مدنی، ص ۸۵

^۲ خدابخشی، عبدالله، پیوند قواعد بیمه‌ای و حقوق حوادث رانندگی، ص ۱۸۸

پذیرفته و قابل قبول است. زیرا ضمن اینکه هدف اصلی این گونه فرانشیز حفظ منافع اقتصادی بیمه‌گر می‌باشد، بیمه‌گذار همواره می‌تواند با پرداخت حق بیمه اضافه، مسئولیت بیمه‌گر را گسترده‌تر ساخته و یا اینکه آن قسمت از مسئولیت خود را که عاری از پوشش بیمه‌ای است، نزد بیمه‌گر دیگری بیمه کند. در حالی که در فرانشیز اجباری هدف جلوگیری از ورود زیان به دیگران از طریق تحمیل بخشی از خسارت به عهده‌ی بیمه‌گذار می‌باشد و از آنجا که این فرانشیز به حکم قانون و به صورت اجباری لحاظ می‌گردد، لذا قابل حذف نبوده و نمی‌توان آن را نزد بیمه‌گر دیگری پوشش داد. بنابراین به عقیده‌ی نگارنده، ضمانت اجرای مذکور در ماده ۵ قانون جدید همان فرانشیز اجباری است و از آنجا که مبلغ قابل بازیافت، معمولاً رقم درستی نیست، تا مسئول حادثه را به دلیل عجز از پرداخت راهی زندان کند، بلکه مقداری است که اثر بازدارندگی دارد و روح مسئولیت مستقیم را در او زنده می‌کند، از این حیث ایجاد مشکل نمی‌کند. بر اساس این ماده:

«هر نوع خدعه و تبانی اشخاص ثالث یا ارائه مدارک مجعول که مؤثر در موضوع باشد در صورت اثبات موجب محرومیت از دریافت خسارت می‌گردد.» بنابراین در صورتی که زیان‌دیدگان حوادث رانندگی با انجام خدعه و تبانی و ارائه مدارک مجعول سعی در اثبات ورود ضرر و زیان به خویش نمایند تا از این طریق بیمه‌گر را مکلف به پرداخت نمایند و این امر در محکمه صالح به اثبات برسد، از دریافت خسارت محروم می‌گردند و در صورتی که قبلاً مبلغی به آن‌ها پرداخت شده باشد، بیمه‌گر می‌تواند به استناد این تقلب دعوای ایفای ناروا علیه آنان مطرح نماید. زیرا او به اشتباه دین نداشته خود را پرداخت کرده است. از آنجا که در تاریخ نگارش این بخش هنوز آیین‌نامه اجرایی مربوط به قانون مزبور در این خصوص به تصویب نرسیده است لذا نظر به ماده ۲۹ قانون بیمه اجباری ۱۳۸۷ که بیان می‌دارد: «... تا زمانی که آیین‌نامه‌های جدید به تصویب نرسیده باشد آیین‌نامه‌های قبلی که مغایر با مفاد این قانون نباشد، لازم‌الاجراست.» می‌توان بر آن بود که: ماده ۹ آیین‌نامه اجرایی قانون بیمه اجباری

مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه ۱۳۴۷ که هیچ‌گونه مغایرتی با مفاد قانون جدید ندارد همچنان معتبر و دارای اثر بوده و بر اساس آن امکان رجوع بیمه‌گر به زیان دیده وجود دارد.

نتیجه‌گیری

در جمع بندی کلی و پایانی این مقاله و در اشاره به مهمترین بحث این تحقیق در فرض تقصیر عابر پیاده در وقوع حوادث رانندگی باید گفت که برخلاف عقیده‌ی عده‌ای از حقوق-دانان که با استناد به قانون مجازات اسلامی در صورت احراز تقصیر عابر پیاده وی را از دریافت بیمه و رجوع به بیمه‌گر محروم می‌سازند باید گفت که با توجه به ماده ۱ قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی در این فرض نیز باید دارنده وسیله نقلیه و بیمه‌گر وی را مسئول دانست به علاوه بر اساس ماده ۸ "قانون رسیدگی به تخلفات و اخذ جرائم رانندگی" که بیان می‌دارد: "عدم مسئولیت راننده مانع استفاده شخص ثالث از مقررات بیمه نخواهد بود" و همچنین ماده ۴ "قانون ایمنی راه‌ها و راه‌آهن" که به عابر پیاده متخلف اجازه استفاده از بیمه‌ی شخص ثالث دارنده‌ی اتومبیل را داده است می‌توان بر آن بود که حتی در صورت عدم تقصیر راننده وسیله نقلیه، عابر پیاده صدمه دیده می‌تواند به بیمه‌گر دارنده اتومبیل مراجعه نماید. این اعتقاد زمانی قوت می‌گیرد که علی‌رغم بازنگری قانون ایمنی راه‌ها و راه‌آهن در تاریخ ۱۳۷۹/۲/۱۱ در مجلس شورای اسلامی تحت عنوان "قانون اصلاح قانون ایمنی راه‌ها و راه‌آهن" ماده‌ی ۴ علی‌رغم مخالفت ظاهری با ماده ۳۳۳ قانون مجازات اسلامی به قوت خود باقی ماند. لذا در پاسداری از اهداف قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه و در جهت حمایت از اشخاص ثالث در فرضی که تقصیر و تخلف عابر پیاده موجب بروز حادثه رانندگی گردیده است وی را نمی‌توان به این جهت از رجوع به بیمه‌گر دارنده‌ی وسیله نقلیه محروم ساخت. درخصوص متصرفین غیر قانونی وسایل نقلیه نیز باید گفت با توجه به عدم تکرار تبصره ۴ ماده ۴ قانون بیمه اجباری مصوب ۴۸ در قانون اصلاح آن، قانونگذار متوجه مشکلاتی که در اثر این تبصره ایجاد می‌شد، گردیده است و با عدم تکرار این ماده در واقع بیان می‌دارد که متصرفین غیرقانونی وسایل نقلیه نیز ثالث

محسوب می‌شوند. مزید بر علت اینکه مطابق تبصره ۶ ماده ۱ قانون بیمه اجباری مصوب ۸۷ هر شخصی که به سبب حوادث و سایل نقلیه دچار زیان‌های بدنی و مالی شود به استثناء راننده مسبب حادثه، ثالث تلقی شده و حق رجوع به بیمه گر مسئول حادثه را دارا می‌باشد

منابع و مأخذ

الف) کتب

۱. آخوندی، محمود، ۱۳۷۲، آیین دادرسی کیفری، ج ۱، تهران: سازمان چاپ و انتشار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ پنجم
۲. ابراهیمی، محمد حسین، ۱۳۷۵، بیمه تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام، انتشارات کویر، چاپ اول
۳. اسکینی، ربیعا، ۱۳۸۲، حقوق تجارت کلیات: معاملات تجاری، تجار و سازماندهی فعالیت تجاری، انتشارات سمت، چاپ نهم
۴. پاول، آلن، ۱۳۸۱، بیمه‌های مسئولیت، ترجمه علی اکبر رئیسه، بیمه مرکزی ایران
۵. جعفر زاده، علی، ۱۳۸۳، راهنمای بیمه اتومبیل به زبان ساده، انتشارات بهنامی، چاپ اول
۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ۱۳۷۵، دایره‌المعارف: حقوق مدنی و تجارت، انتشارات مشعل آزادی، چاپ اول
۷. جمالی زاده، احمد، ۱۳۸۰، بررسی فقهی عقد بیمه، انتشارات بوستان کتاب، چاپ اول
۸. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۳، قواعد عمومی قراردادها، انتشارات بهمن برنا، ج ۵، چاپ چهارم
۹. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۵، الزام‌های خارج از قرارداد: ضمان قهری، مسئولیت مدنی، غصب و استیفاء، دانشگاه تهران، چاپ پنجم
۱۰. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۷۶، مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوق ایران، چاپ بیست و دوم
۱۱. محمود صالحی، جانعلی، ۱۳۷۲، حقوق زیان‌دیدگان و بیمه شخص ثالث، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول

ب) مقالات

۱. آل شیخ، محمد، ۱۳۸۱، ماهیت حقوقی و خصوصیات عقد بیمه در بیمه‌های عمر و مسئولیت مدنی، قطعنامه صنعت بیمه، ش ۲
۲. عبدی مصباح، یونس، ۱۳۸۵، مقایسه تطبیقی بیمه شخص ثالث، در حقوق ایران، و انگلستان، ماهنامه تازه‌های جهان بیمه، شماره ۱۰۳
۳. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۷۷، عصر تجربه و حقوق تجربی : اصل جبران خسارت در نظام حقوقی آمریکا، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۴۱
۴. محمودصالحی، جانعلی، حقوق زیان‌دیدگان در حوادث رانندگی و نظام تأمین خسارت‌ها، فصلنامه صنعت بیمه، ش ۴، زمستان ۱۳۷۰
۵. معینی، غلامرضا، ۱۳۸۶، نگاهی به راهکارهای قانونی حمایت از عابر پیاده، مجله پژوهش‌های حقوقی، شماره ۱۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی